

3. İqtisadi diplomatiyanın subyektləri və iqtisadi diplomatik standartlar

Məlumdur ki, diplomatiya deyəndə ənənəvi olaraq dövlət və hökumət başçılarının rəsmi fəaliyyəti, dövlətin xarici siyasət məsələlərini və məqsədini həyata keçirən, həmçinin dövlətin hüquq və maraqlarını qoruyan xüsusi orqanların işi başa düşülür. İqtisadi məsələlərin təsiri nəticəsində diplomatik fəaliyyətdə qaçılmaz dəyişikliklər baş verdi. Lakin həmişə siyasi motivlər üstünlük təşkil edir. Bir çox ekspertlər dünya bazarının yeni reallığı ilə hesablaşmayaraq, müxtəlif növ diplomatik fəaliyyətlər sırasında iqtisadi diplomatiyaya axırıncı sıralarda yer ayırırlar. Lakin bu fəaliyyət sahəsinə diqqət yetirdikdə bütün «növlərin» bu və ya digər dərəcədə iqtisadi problemlərlə bağlı olduğu görünür. Bununla bərabər etiraf etmək lazımdır ki, onların hamısı yenə də siyasi məqsəd və prioritetlərə tabedir.

Diplomatiyanın növləri aşağıdakılardır:

- 1) Adi ikitərəfli diplomatik kanallar vəsitisilə həyata keçirilən əlaqə və danışıqlar.
- 2) Çoxtərəfli konfranslar.
- 3) Məsləhət xarakterli diplomatiya (bəzən bu kateqoriyaya NATO da daxil edilir).
- 4) Xüsusi agentliklər və funksional təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən yeni vasitə və forma diplomatiyası.
- 5) Parlament diplomatiyası (buraya Millətlər Liqası və BMT daxil edilir).
- 6) Parlamentar diplomatiya (hakimiyyətin qanunverici orqanlarının beynəlxalq əlaqələri).
- 7) Mədəni diplomatiya və informasiya fəaliyyəti.
- 8) İqtisadi diplomatiya (maliyyə köməyi, borclar, kapital qoyuluşu (investisiya), ticarət).
- 9) Texniki kömək diplomatiyası.
- 10) Hərbi sahədə diplomatiya.
- 11) Silahların məhdudlaşdırılması və tərksilah diplomatiyası.
- 12) Kəşfiyyat diplomatiyası.
- 13) Xüsusi qrupların və ayrı-ayrı adamların diplomatiyası.
- 14)

Diplomatiyanın sadalanan formalarından danışırkən söhbət faktiki olaraq dövlətin müxtəlif növ xarici maraqlarının siyasi yolla təmin edilməsindən gedir.

İqtisadi diplomatiyanın standartlarına aşağıdakı məsələlərin həlli daxildir:

a) Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında iştirakına daha əlverişli şəraitin yaradılmasına, yeni texnologiyaların tətbiqi əsasında və ölkənin beynəlxalq münasibətlərə təsiri nəticəsində dünya iqtisadiyyatında xüsusi çəkisinin artırılmasına nail olmaq.

b) Ölkənin xaricdə biznes fəaliyyətinə siyasi dəstək vermək, onun rəqabət imkanlarını artırmaq, ehtiyat mənbələrinə və bazara çıxışı asanlaşdırmaq.

c) Ümummilli məsələlərin həllinə zəmanət verən, sırf bazar maraqlarının öz iradəsini cəmiyyətə qəbul etdirməyə yol verməyən («bazar iqtisadiyatı bazar cəmiyyəti olmamalıdır») milli maraqların və təhlükəsizliyin gözlənilməsi.

d) Ölkəsinin insan potensialının inkişafı üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması, milli sərvətdə əqli komponentin artırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Adı çəkilən standartlara və fəaliyyət dairəsinə bir bənd də əlavə etmək olar. Məlumdur ki, bazar və bazar iqtisadiyyatı özünün beynəlxalq ifadəsində iqtisadi yüksəlişin generatoru olmaqla yanaşı, həm də bir sıra qlobal problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Xammal, ərzaq və s. problemlərlə yanaşı sırf bazar problemləri də yarandı. Bu problemlər iqtisadi inkişafı təhrif edir və onun artmasına mane olur. Bazar heç də avtomatik olaraq ehtiyatlardan səmərəli istifadə yollarının həllini vermir. Bunun üçün bütün vasitələrin üzvi əlaqəsi lazımdır.

BMT-nin Nizamnaməsində özünə yer tapan iqtisadi diplomatiyanın siyasi standartları müasir dünyada iqtisadiyyatın və siyasətin cəmlənmiş formasıdır.

Bu sənədin müqəddiməsində gələcək nəsilləri müharibələrdən qorumaq, insan hüququna, şəxsiyyətinə hörmət, kişi və qadınların, kiçik və böyük dövlətlərin hüquq bərabərliyi, beynəlxalq hüquq və sazişlərə hörmət və s. kimi ali prinsiplər öz əksini tapıb. Bu məqsədlə bütün xalqların iqtisadi və sosial tərəqqisinə kömək edən qurumlar yaradılıb. BMT-nin adı çəkilən Nizamnaməsinin IX fəslı («Beynəlxalq iqtisadi və sosial əməkdaşlıq») və X fəslı («İqtisadi və sosial Şura») bu sahədə görüləcək işlərin məqsəd və mexanizmlərini konkretləşdirir. Bu məsələlər bir sıra qarşılıqlı bağlı problemlərdən ibarətdir:

- 1) inkişafın dəyərləndirilməsi
- 2) sülhün təməl prinsipi olması
- 3) iqtisadiyyat tərəqqinin aparıcı qüvvələrindən biridir.
- 4) ətraf mühitin sabitliyi (ekoloji problemlər).
- 5) ədalət cəmiyyətin əsas dayaqlarından biridir.
- 6) demokratiya idarəetmənin səadətidir.

Fəaliyyətin əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- a) fəaliyyətdə olan şəxslər və qurumlar.
- b) informasiya, bilik və konsensus (ümumi razılıq)
- c) norma, standart və müqavilələr
- d) məqsədə və prinsiplərə sadiqlik, operativ fəaliyyət və dəyişikliklər
- e) prioritetlərin (əsas fəaliyyət istiqamətlərinin) müəyyən edilməsi və koordinasiyası.

İqtisadi diplomatiyada iqtisadi inkişafın əldə olunmasının infrastrukturunun (əsas hissələrinin) komponentləri aşağıdakılardır:

a) İqtisadi-ticarət münasibətlərinə öz fəaliyyəti ilə bilavasitə və ya dolayısı ilə təsir edən beynəlxalq təşkilatlar və digər siyasi və iqtisadi institutlar. Bu iqtisadi diplomatiyanın təşkilati infrastrukturasıdır və iqtisadi diplomatiyanın «hardware»-i adlanır.

b) İqtisadi-ticarət münasibətlərinin müqavilə-hüquqi sənədlərlə qanuniləşdirilmiş normaları və standartları. Bu, program infrastrukturudur və iqtisadi diplomatiyanın «software»-si adlanır.

İqtisadi diplomatiyanın praktikasında bu iki komponentə əlavələr və şərtlər də tələb edilir ki, müəyyən anlaşılmazlıqlar aradan qalxsın.

«İnfrastruktura» (hardware) bölməsinə verilmiş ölkənin dünya bazarına maliyyə qoyuluşu, mədaxil və məxarici, idxal və ixracın miqdarı, valyuta ehtiyatı və əməliyyatı, miqrasiya və s. daxildir. Bu deyilənlər beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maddi-texniki bazasını müəyyən edir.

İqtisadi diplomatiyanın müqavilə-hüquqi razılaşmaların-da (software) müəyyən edilən prinsiplər bütün ölkələr üçün məcburi deyildir. Ölkənin milli maraqlarına uyğun olaraq müəyyən normativlər qəbul edilməyə də bilər.

İqtisadi diplomatiyanın hüquqi vasitələrinin beş forması vardır:

- a) Müxtəlif xarakterli iştirakı nəzərdə tutan çoxtərəfli beynəlxalq razılaşmalar.
- b) Coğrafi yaxınlıq və ya digər prinsiplərlə birləşən ölkələrdən ibarət qruplar arasında bağlanan beynəlxalq regional razılaşmalar.
- c) İkitərəfli razılaşmalar
- d) Məcburi xarakter daşımayan və deklarativ xarakterli digər dövlətlərarası sənədlər.
- e) Beynəlxalq təşkilatların orqanlarının həm hüquqi, həm də könüllülük xarakteri daşıyan qətnamələri.

XXI əsrin əsas xüsusiyyətlərindən biri diplomatiyada və siyasi münasibətlərdə:

- a) iqtisadi çəkinin artması;
- b) qloballaşma və idarəetmənin liberallaşması;
- c) dəyişmələrin ümumi xarakter almasıdır.

Beləliklə, iqtisadi diplomatiyanın standartları iqtisadi, siyasi, hüquqi aspektləri özündə birləşdirməklə müasir qloballaşmanı və inteqrasiyanı da nəzərə alır.

Ümumdünya maliyyə təşkilatları

Dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərindən biri ölkənin iqtisadi inkişafı üçün əlverişli xarici şəraitin yaradılmasıdır. İqtisadi diplomatiyanın prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri ölkəyə maliyyə axınının sürətləndirilməsi, investisiya və valyuta

qanunvericiliyinin beynəlxalq qaydalara uyğunlaşması, xarici maliyyə borclarının vaxtında ödənməsi, xarici maliyyənin cəlb edilməsi üçün liberal şəraitin yaradılması prinsiplərinin müəyyən edilməsidir. Bu zaman maliyyə mənbələrinin axtarılması əsas məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə imkanları geniş olduğundan adətən maliyyə axını belə dövlətlərdən inkişaf etməkdə olan dövlətlərə doğru yönəlir. Bu, bir tərəfdən ölkənin inkişafına təkan versə də, bəzən onun inkişaf etmiş ölkədən iqtisadi, siyasi və hərbi asılılığına gətirir. Bu asılılığın azaldılması və aradan qaldırılmasında iqtisadi diplomatiya mühüm rol oynayır. Beynəlxalq iqtisadi təsərrüfatın inkişafında ümumdünya maliyyə təşkilatlarının böyük rolu vardır. Bunlara Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Bankı (İƏİB) kimi nəhəng təşkilatlar aiddir. Bu təşkilatların əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- a) Valyuta sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və bu sahədə problemləri həll etmək üçün məsləhətləşmə və qarşılıqlı əlaqə mexanizminin hazırlanması;
- b) Dünya ticarətinin genişlənməsinə və tarazlaşmasına yardım etmək. Bununla da real gəlirlərin və məşğulluğun artmasına, ən əsası üzv dövlətlərin istehsal ehtiyatlarının artmasına təkan vermək;
- c) Ölkələr arasında valyuta-maliyyə problemlərini tənzimləmək və valyutanın qiymətdən düşməsinə səbəb olan rəqabətə yol verməmək.

Valyuta tarazlığı iqtisadi diplomatiyanın əsas diqqət sahələrindən biridir.

Müasir dünya iqtisadiyyatının qloballaşması nəticəsində ənənəvi beynəlxalq ticarətin inkişaf sürəti ilə müqayisədə beynəlxalq valyuta kapitalının yerdəyişməsi daha yüksək tempə gedir. İqtisadiyyat elminə görə maliyyə kapitalının cəlb edilməsi beş mənbə hesabına ola bilər:

- a) istehsalçıların şəxsi və borc vəsaitləri
- b) əhəlinin vəsaiti
- c) ölkə büdcəsinin vəsaiti
- d) regional kapital qoyma mənbələri
- e) xarici kapital qoyma (investisiya)

Xarici iqtisadi nöqtəyi-nəzərinə xarici kapital aşağıdakı kimi təsnifatlaşır:

- a) cəlb etmə müddətinə görə – uzun müddətli və qısa müddətli
- b) cəlb etmə subyektinə görə – dövlət və şəxsi
- c) cəlb etmə formasına görə – borc və sahibkarlıq

Sahibkarlıq kapitalı öz növbəsində birbaşa (strateji) və portfel (alver) formasında investisiya formalarına ayrılır. BVF-nun sistemində görə beynəlxalq maliyyə axını aşağıdakı hissələrə bölünür:

- a) birbaşa xarici investisiya
- b) xarici portfel investisiyası

c) digər xarici investisiyalar

Həm kapital qoyanın (investorun), həm kapitalı mənimsəyənin (resipiyent) nöqteyi-nəzərinə yuxarıda sadalanan kateqoriyaların öz üstünlüyü vardır.

BVF və BYİB maliyyə təşkilatları 1945-ci ildə BMT-nin yanında yaradılmışdır.

İƏİB 1960-cı ildə yaradılmış və 1947-ci ildən ona qədər mövcud olan Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsini əvəz etmişdir.

BVF və BYİB səslərinin paylanması ölkənin üzvlük haqqına görə müəyyən edilir. İnkişafda olan dövlətlərin sayı çox olsa da onlar səsə yalnız 1/3-nə malikdir. BYİB-na dəyişməz olaraq ABŞ-nin vətəndaşı rəhbərlik edir. Həm Bank, həm də Fond Vaşinqtonda yerləşir. BYİB Transmilli Korporasiyaların (TMK) fəaliyyət istiqaməti ilə bağlıdır. Lakin, bu təşkilatın funksiya və həll etdiyi məsələlər təkcə sırf maliyyə sferası ilə məhdudlaşmır. Bu bankda həlledici nüfuza malik olan iri dövlətlər, xüsusən ABŞ bu bankdan iqtisadi diplomatiya aləti kimi istifadə edərək müəyyən xarici siyasi məqsədlərini həyata keçirməyə çalışırlar. BYİB-nin kapitalı 1983-cü ildə 56,6 milyard dollar təşkil etmişdir. Bu bank dövlətlərə və xüsusi banklara verdiyi borcu inkişaf etmiş dövlətlərin bankları ilə birlikdə verir. Bu isə həmin ölkələrin borc alan ölkədə iqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsinə gətirir.

Borc verməmişdən əvvəl BYİB kredit almaq üçün müraciət etmiş ölkəyə oradakı iqtisadi vəziyyəti araşdırmaq üçün xüsusi missiyalı nümayəndələr göndərir. Missiya zəruri məlumatları toplayandan sonra həmin ölkəyə kredit ayrılıb-ayrılmaması məsələsi həll edilir.

1956-cı ildə BYİB-nin filialı olan Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) yaradıldı. BMK-nin fəaliyyəti xüsusi müəssisələrə xüsusi kapitalın qoyuluşunu təmin etmək, inkişaf etmiş dövlətlərdən inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xüsusi iş sahələrinə maliyyə axınını artırmaqla bağlıdır. BMK kapital qoyuluşu təşkilatından daha çox borc verən təşkilat rolunu oynayır. 1960-cı ildə BYİB-nin nəzarəti altında olan daha bir beynəlxalq maliyyə idarəsi: Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) yarandı. Öz məqsədinə görə onun fəaliyyəti BYİB və BVF-dan fərqlənməsə də onun inkişaf etməkdə olan ölkələrə ayırdığı borc daha güzəştli şərtlərlə verilir. BVF-nin əsas məsələsi valyuta tənzimlənməsi vasitəsilə dünya ölkələrində və üzv ölkələrdə ödəmə balansının stabilləşdirilməsindən ibarətdir. BVF-na üzv olmağın şərtlərindən biri BYİB-nin fəaliyyətində iştirak etməkdir.

BVF-nin nizamnamə kapitalı dövlətlərin onların iştirakı faizinə (kvotasına) uyğun üzvlük haqqından toplanır. Əvvəlcə fond 8,8 milyard dollar idi. İndi həmin fond 100 milyard dolları (1985-ci ilin göstəricisi) keçmişdir.

Keçən əsrin 70-ci illərinin başlanğıcına qədər fondun fəaliyyəti Bretton-Vuds razılaşmasına əsaslanırdı. Bu razılaşmadakı prinsiplər çərçivəsində inkişaf etməkdə olan

ölkələr iri dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşürdü. Bu səbəbdən 1976-cı ildə inkişaf etmiş kapitalist dövlətləri Yamaykada keçirilən müşavirədə inkişaf etməkdə olan dövlətlərə beynəlxalq valyuta məsələlərinin həllinin «paket» variantını təklif etdilər. Bu təklifin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə edilən güzəşt, inkişaf etmiş dövlətlərin qoyduğu tələbləri qəbul etmək dərəcəsindən asılı olur.

BVF və ümumdünya bank qrupunun kredit vermə xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, verilən kreditin maliyyə köməyi ilə iqtisadi sabillik və inkişaf həmin fondun və bankın istədiyi və məsləhət bildiyi proqram üzrə aparılsın. Qayda üzrə, bu tələb və məsləhətlər makroiqtisadiyyatın və büdcə siyasətinin əsas müddəalarına aiddir.

Ümumdünya bank qrupu ənənəvi anlamda bank deyildir. Bu, BMT-nin xüsusi maliyyə təşkilatı olub, mənzil-qərarqahı Vaşinqtonda yerləşir. Onun əsas məqsədi uzun müddətli kredit və investisiya xarakterli zəmanət verməklə ümumdünya Bankına üzv olan ölkələrin iqtisadiyyatını yenidən qurmaq və inkişaf etdirməkdir.